

GENETICKO-GNOZEOLOGICKÝ ASPEKT VZNIKU MORÁLNYCH NORIEM

BARBORA HLAVOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HLAVOVÁ, B., The Genetical-Gnozeological Aspect of the Rise of Moral Standards. *Filozofia* 32, 1977, No 6, p. 632—645

Process of the of moral standards has always been, in essence, determined by two factors; by the social need and by human knowledge.

The paper deals with the rise of moral and other social normatives in the tribe community, which — even in spite of its primitive character — fulfilled the function of the social regulation of this community. First of all the moral aspect of various kinds of taboo commands and prohibitions. But it remains an undisputed fact that moral normatives, like other social normatives, are genetically bound with the social needs of the given community. The genetic aspect of the problems is documented also by gnozeological-logical aspect.

Problematika vzniku a pôvodu morálnych noriem vyvolala v dejinách etiky, filozofie a okrajovo i v ďalších vedných disciplínach vznik mnohých teórií, ktoré sa pokúšali najrozličnejším spôsobom interpretovať tento fakt. Existuje celý rad idealistických, subjektivistických, vulgárno-materialistických, minulých i súčasných názorov na túto otázku. Pritom je zaujímavé, že i teórie, ktoré si kladli otázku genézy morálky, venovali väčšiu časť svojich úvah a pozornosti práve otázke morálnych noriem. Tento postoj mnohých morálnych teoretikov i filozofov je vysvetliteľný z jednoduchého dôvodu. Morálka sa totiž prezentuje predovšetkým svojou normatívno-regulatívnou, imperatívnou funkciou, pri ktorej sa pozornosť teórie i praxe sústreďuje na morálne normy. Aj keď morálne normy obsahovo a funkčne nevyčerpávajú celú morálku, pretože mechanizmus jej fungovania sa prejavuje v súčinnosti všetkých jej komponentov (morálny cieľ, morálne hodnoty, morálne cítenie, morálne vedomie, svedomie atď.), predsa ich môžeme pokladať za jej základný a podstatný element. Výsadné postavenie morálnych noriem vyplýva jednak z teoretického hľadiska, pretože v nich sa sumujú relatívne samostatné stránky morálky do jej všeobecnej charakteristiky, jednak z praktického hľadiska, pretože morálka začína vtedy a tam, kde sa ukazuje možnosť hodnotiť spoločenské javy z hľadiska daného systému morálnych noriem, to znamená vtedy, keď sa aktualizuje tento systém v spoločenskej skutočnosti. Význam morálnych noriem vyplýva aj z ich špecifického a dôležitého postavenia v systéme ostatných etických kategórií, ako aj z ich základného postavenia v mechanizme praktickej morálnej regulácie.

Aj keď naďalej plne rešpektujeme fakt, že k všestrannej predstave o morálke nestačí odhaliť len jej relatívne samostatné prvky, ale predovšetkým zdôvodniť vzájomné funkčné vzťahy týchto prvkov, domnie-

vame sa, že v ich hierarchii má morálna norma základné a výsadné postavenie, ktoré vytvára mostík medzi morálnymi vzťahmi a morálnym vedomím, pretože morálne normy sa subjektivizujú vo vedomí individua a objektivizujú v jeho činoch, spoločenskej praxi. Z hľadiska významu morálnych noriem pre celý mechanizmus morálky si popri analýze jednotlivých stránok tejto etickej kategórie zasluhuje pozornosť aj otázka ich vzniku a pôvodu.

Pri genetickej analýze tohto javu nám nejde o historiografický a chronologický prehľad jednotlivých teórií a ich predstaviteľov, ktorí si kladli otázku vzniku morálnych noriem, pretože jednak odpoveď z tohto hľadiska je do veľkej miery možné nájsť v učebnicovej literatúre etického a filozofického charakteru, a jednak takáto odpoveď nie je taká závažná pre vysvetlenie vzniku daného javu. Zameriame sa však na objasnenie niektorých momentov, ktoré mali rozhodujúcu úlohu v procese vzniku morálnych noriem. Aj keď nesporným faktom zostáva, že na vznik morálnych noriem vplývala celá zložitá sieť faktorov, z ktorých mnohé sa vzhľadom na spoločensko-historické dimenzie raz stávali dominantnými, inokedy úplne strácali svoj význam, predsa však celý tento zložitý proces bol do veľkej miery determinovaný predovšetkým dvoma základnými faktormi, ktoré nielen v období počiatkov formovania sa ľudskej spoločnosti, ale i v každej neskoršej i súčasnej spoločenskej formácii mali rozhodujúcu úlohu pri vzniku morálnych noriem. Bola to *spoločenská potreba* a *ľudské poznanie*, ktoré mali v počiatkoch ľudskej spoločnosti rozhodujúci význam pre konštituovanie sa prvých morálnych normatívov. Keď si kladieme otázku úlohy spoločenskej potreby pri vzniku morálnych noriem a funkcie ľudského poznania v tomto procese, musíme vychádzať zo širších filozofických a sociálno antropologických súvislostí, aby sme mohli poukázať na východiská marxistickej etiky, ktorá pôvod jednotlivých morálnych prvkov, ako aj celej morálky hľadá v spoločenských podmienkach človeka a v jeho praktickej činnosti.

Všeobecne známym faktom je, že celá materiálna, ako aj duchovná kultúra človeka vzniká v jeho ontotvornej činnosti, ktorá je vždy v podstatnej miere určovaná historickými a spoločensko-triednymi podmienkami. Základom celej tejto ontotvornej činnosti človeka, súčasťou ktorej je aj jeho morálna činnosť, je vzťah subjektu a objektu. Z marxistického hľadiska nemožno subjektovo objektový vzťah vysvetľovať ani na primitívnom, mechanickom a metafyzickom princípe, pri ktorom je vylúčená možnosť preklenúť tieto dva póly, ani na zúženom gnozeologickom princípe vzťahu vedomia a bytia. Vzťah subjektu a objektu je stavaný na určitej vnútornej, dialektickej relácii vedomia a bytia, pričom táto relácia integruje určité fázy tohto vzťahu, v ktorom sa stávajú dominantnými špecifické znaky subjektu, človeka, ktoré sa nakoniec stávajú aj základnými znakmi jeho určenia. To, čo vyjadruje podstatu subjektu, je jeho ontotvorná činnosť, pri ktorej je subjekt v neustálom

dynamickom procese zvnútorňovania toho, čo je pre neho vonkajšie, na ľudské a spoločenské. Na druhej strane význam objektu spočíva v tom, že on je bytostne nevyhnutný pre subjekt, pretože je podmienkou jeho existencie. Subjektovo objektový vzťah je zložito štruktúrovaným vzťahom, v ktorom sa rodí celá ontotvorná činnosť človeka a z ktorej nakoniec vzniká i celá hodnotová skutočnosť, a to práve tak materiálna, ako aj duchovná. Samozrejme, že táto subjektovo objektová relácia sa vždy uskutočňuje v určitej sociálnej rovine, v ktorej pod vplyvom určitých sociálnych podmienok získava svoju konkrétnu podobu. Marx vo svojich *Filozoficko-ekonomických rukopisoch* podrobne analyzuje proces konkretizácie tohto subjektovo objektového vzťahu. Okrem iného Marx poukazuje na to, že úsilie človeka pri jeho vzťahu k vonkajšiemu svetu nie je zamerané na všetky predmety tohto sveta, ale len na tie, ktoré vystupujú pred ním ako určité jeho potreby. Človek sa usiluje tieto predmety získať. Podstata tohto procesu získavania spočíva v tom, že predmetom, ale nielen ním, ale aj javom alebo vzťahom v objektívnej skutočnosti dáva človek ľudský zmysel, význam. Len tak, že táto predmetná príroda získava ľudský, spoločenský význam, môže sa stať ľudskou, spoločenskou prírodou. V takto získaných predmetoch vonkajšieho sveta v podstate spredmetňuje človek svoje ľudské sily a schopnosti. Spredmetnením vlastných schopností a osvojením si predmetov vonkajšieho sveta, ktoré sú schopné vyhovieť jeho ľudským potrebám, potvrdzuje človek aj svoju skutočnú, ľudskú a rodovú podstatu, spočívajúcu v sebarealizovaní, lebo "práve v spracovávaní predmetného sveta sa až vtedy človek skutočne osvedčuje ako *rodová bytosť*... touto produkciou sa príroda javí ako jeho dielo a *jeho skutočnosť*...", (1, s. 69)

Človeku však nestačí len spredmetnenie príslušných ľudských schopností v produktoch hmotného alebo duchovného charakteru, ale práve z jeho rodovej charakteristiky vyplýva, že týmto predmetom, javom musí dať aj určité *miesto* a *zmysel* v spoločenskom kontexte i vo svojom myslení. Dať zmysel a miesto javom a predmetom, ktoré sú výsledkom môjho ľudského osvojenia, znamená dať im určitú hodnotu, ktorá určí ich *objektívny* význam vo svete i v činnosti človeka. Toto spredmetnenie a osvojenie si vonkajšieho sveta človekom nakoniec vyúsťuje do hodnotenia, pretože predmety, ktoré vystupujú pred človekom ako jeho potreby, túžby, vystupujú pred ním ako určité hodnoty, ktoré sú potrebné, hlavne však požadované z hľadiska jeho praxe. Ak predmet, jav vystupuje pred človekom ako určitá hodnota, to znamená, že je určitým spôsobom včlenený do podmienok jeho sociálnej praxe a má určitú úlohu v jeho sociálnom živote. Táto úloha vyplýva zo schopnosti predmetu alebo javu uspokojiť nejakú ľudskú potrebu. V tomto zmysle treba chápať aj Marxove slová, že ľudská skutočnosť je v podstate skutočnosťou ľudských hodnôt, ktoré majú svoj genetický pôvod v ontotvorno-praktickej činnosti človeka. Môžeme teda povedať,

že v zložitom a zdĺhavom procese spredmetňovania, osvojovania a hlavne hodnotenia vznikali najrozličnejšie spoločenské potreby ako signály praktickej činnosti ľudí. Bolo teda v záujme ďalšieho zabezpečenia existencie spoločenstva, ktorého prax tieto potreby signalizovala, aby sa tieto spoločenské potreby *fixovali do určitých požiadaviek*. Ontotvorná, praktická činnosť človeka, vždy limitovaná a určovaná historickými a spoločenskými podmienkami, bola základom pre vznik týchto požiadaviek a je len samozrejmé, že v rôznych historických a spoločensko-ekonomických podmienkach dostávali tieto požiadavky svoje rozličné podoby. (Rozdielny charakter majú morálne normatívy — normy, pravidlá, zvyky — v otrokárskej, feudálnej, kapitalistickej i v socialistickej spoločenskej formácii).

Objektívne spoločenské potreby rodovej spoločnosti sa fixovali do požiadaviek, ktoré prax tejto spoločnosti prinášala tak, že získavali podobu normatívov, ktoré aj napriek svojej primitívnej podobe plnili úlohu sociálnej regulácie. Hovoríme o normatívoch tejto spoločnosti všeobecne hlavne preto, že popri polemikách o charaktere spoločenského vedomia v rodovej spoločnosti sa prikláňame k názoru, že toto vedomie vo svojej prvotnej podobe nebolo ešte diferencované na jednotlivé svoje formy, a preto jeho normatívy (predovšetkým tabu zákazy a príkazy) plnili funkciu sociálnych regulátorov vo všetkých oblastiach života tejto spoločnosti. Nediferencovanosť spoločenského vedomia rodovej spoločnosti nám síce nedovolí hovoriť o morálnych normách tohto spoločenstva v pravom slova zmysle, ale to neznamená, že geneticky morálne normy ako reflexia na potreby tejto spoločnosti nemajú svoj pôvod práve v týchto prvotných normatívoch. Vývoj myslenia človeka, jeho prax a z nej vyplývajúce skúsenosti spôsobili, že sa spoločenské vedomie rodovej spoločnosti postupne diferencovalo. Tento proces prebiehal v najtesnejšej súvislosti s praktickou činnosťou človeka. V podmienkach rodového zriadenia „sa produkcia ideí, predstáv, vedomia najprv bezprostredne prelína s materiálnou činnosťou a s materiálnym stykom ľudí, je to reč skutočného života“ (2, s. 29), upozorňujú klasici. Preto v ďalšom historickom vývoji ľudskej spoločnosti proces postupného konštituovania sa morálneho vedomia je treba hľadať v praktickej činnosti ľudí, ktorá prvá signalizovala potrebu existencie morálnych pravidiel a morálnych noriem ako nevyhnutných pre ďalší vývoj ľudského spoločenstva.

Zložitý genetický proces vzniku morálnych noriem nemá len svoju objektívnu, sociálnu stránku, spočívajúcu, ako už bolo povedané, vo fixovaní sa spoločenských potrieb do všeobecných a neskoršie morálnych normatívov, ale má aj svoj individuálny, subjektívny, psychologický aspekt.

Je všeobecne známa myšlienka, že sama existencia človeka nie je dostatočným cieľom jeho jestvovania, ani dostatočne silným motívom na prekonávanie skutočnosti. Ľudská životná činnosť je do veľkej miery

zdôvodnená a vysvetliteľná záujmami a potrebami človeka, ktoré ho neustále nútia konať. Keď chceme pochopiť človeka, začneme hľadať príčiny jeho konania. Pri každom jeho čine hľadáme príčinu tejto akcie — motív, myšlienku akcie, k čomu daná akcia smeruje. Motív v podstate ozmysľuje túto akciu konania, i keď sa nemusí vždy kryť s dosiahnutým cieľom. Do veľkej miery je každé konanie človeka motivované, pričom najpodstatnejšou súčasťou motívu, zložkou, ktorá robí z motívu určitú hnaciu silu, je potreba. Motív vyvoláva konanie, ale otázka, čo spôsobuje toto konanie, je daná určitou potrebou. Potreby nám teda vystupujú ako určité sily, ktoré určujú konanie človeka. Človek rodovej spoločnosti nemal veľa potrieb, ale pokrytie tohto mála potrieb znamenalo pre neho zachovanie jeho existencie. Jeho najzákladnejšou potrebou bola potreba sebazáchovy v boji s prírodou. Bojoval predovšetkým o potravu a o svoj život. Od prvobytného stáda cez matriarchát až k ďalším formám ľudskej spoločnosti človek bojoval s prírodou tak, že si ju osvojoval cez svoju praktickú činnosť. Táto činnosť rozvíjala jeho reč a myslenie a viedla ku vzniku prvých ľudských stád, kolektívov, neskôr rodov atď. Čím rýchlejšie vystupoval kolektív ako organizovaný celok, tým rýchlejšie sa uskutočňoval proces *vzájomných sociálnych kontaktov*. Pripomeňme si, že zo štyroch sociálnych motívov Medsona (3, s. 131), ktorých spoločným charakteristickým znakom je to, že sú výhradne determinované vonkajšími podnetmi, je motív sociálneho kontaktu popri motíve moci, motíve dosiahnutia úspešného výkonu, motíve privlastnenia najzákladnejším sociálnym motívom, ktorého účinkom je tvorenie skupín a sociálneho správania. Aj keď v primitívnom kolektíve potreby a záujmy jeho členov v podstate viedli k hlavnému cieľu (zabezpečenie existencie a potravy), predsa sa začalo ukazovať nevyhnutným zosúladenie týchto záujmov. Zhoda medzi individuálnym a kolektívnym záujmom bola len čiastočná hlavne preto, že významnú úlohu tu ešte stále mali rôzne živočíšne inštinkty ako pozostatky predchádzajúceho, zvieracieho bytia človeka. Ak preto tieto primitívne kolektívy predstavovali sumu diferencovaných vzťahov, v ktorých správanie jednotlivých jeho členov bolo protikladné, tak pre ďalšiu existenciu týchto kolektívov, pre správnu reguláciu týchto diferencovaných vzťahov museli vzniknúť určité pravidlá správania, ktorým sa muselo individuum v rodovom kolektíve podrobiť. Tieto normatívy mali pre rodového človeka predovšetkým donucovací charakter, ako si ukážeme v ďalšej časti štúdie. Pritom nesmieme ich vznik chápať ako jednorázový akt, ale ako postupný a zložitý proces. Krech nás upozorňuje, že „s bohatosťou života zväčšuje sa aj množstvo a rozličnosť jeho [človeka] „katalógu“ potrieb a cieľov tak, ako postupne stúpa po rebríku potrieb od brucha k mozgu“. (4, s. 101) Je preto pravdepodobné, že materiálne potreby rodového človeka boli postupne rozširované o duchovné potreby, úzko súvisiace s prvotnou duchovnou kultúrou tohto spoločenstva. Hlbšie analyzuje otázku sociálno-psycholo-

gických aspektov ľudských potrieb Bokorová, ktorá hovorí, že „v dôsledku nových vlastností človeka, spojených so zvláštnym poznávaním, sa zároveň otvorila cesta ku vzniku nových, im adekvátnych potrieb... Mnohé empirické poznatky a empirické dáta skutočne nasvedčujú tomu, že takýto úplne špecifický druh potrieb u človeka existuje a že tvorí aspoň v rudimentálnej podobe súčasť rodovej výbavy okrem potrieb metabolických... Môžeme ich označiť ako psychické potreby, ktoré zjavne súvisia s rozvojom ľudskej psychiky, na rozdiel od elementárnych potrieb, viazaných na somatickú zložku a nazývaných obvykle potrebami fyziologickými.“ (5, s. 590) Sama autorka upozorňuje, že vyčíslenie tohto druhu potrieb sa u rôznych autorov líši, pretože tento problém nebol doteraz dostatočne študovaný a usudzuje sa naň len z kusých údajov bez náležitého preverenia. Môžeme usudzovať, že tieto psychické potreby sa fixovali do formy normatívov, ktoré v najelementárnejšej podobe riadili konanie rodového človeka.

Morálne normatívy vznikali teda ako dôsledok sociálnej nevyhnutnosti regulovať vzájomné vzťahy indivíduí v rodovom kolektíve. Sociálne potreby tejto spoločnosti, ako sme si ukázali, sa fixovali do pravidiel a príkazov, ktoré v nediferencovanom, primitívnom, kolektívnom vedomí mali normatívny, donucovací charakter. Aj keď nemožno ešte hovoriť o morálnych normách v pravom slova zmysle, treba vidieť v týchto normatívoch ich pôvod práve tak, ako aj pôvod noriem právnych, náboženských a ďalších. Záverom prvej časti štúdie môžeme konštatovať, že *morálne normy vznikali v zložitom procese ontotvornej činnosti človeka ako reflexia na sociálne potreby rodovej spoločnosti tak, že sa tieto potreby fixovali do všeobecných normatívov.*

Naša analýza procesu vzniku morálnych normatívov by bola neúplná a ťažko vysvetliteľná, keby sme neanalyzovali úlohu poznania človeka v tomto procese, ktoré sa rozvíjalo v tesnej súvislosti s ľudskou praktickou činnosťou. Prv, ako si spomenieme význam ľudského poznania pre problém, ktorý skúmame a z tohto poznania vyplývajúci vznik jednotlivých druhov morálnych normatívov, nesmieme zabudnúť upozorniť na dôležitý fakt, ktorý je podstatný z hľadiska analýzy tohto problému. Treba zdôrazniť, že pôsobenie spoločenskej potreby i ľudského poznania pri vzniku morálnych normatívov, ktoré sa uskutocňuje v zložitej sociálno-praktickej činnosti človeka, je *integrované*, to znamená, že potreby a poznanie človeka sú neoddeliteľnou súčasťou tejto činnosti a len v ich vzájomnej dialektike, premietnutej do praktickej činnosti človeka, vzniká každá i morálna kultúra človeka. Skúmať každý z týchto podstatných faktorov izolovane znamená zmocňovať sa ho pomocou abstrakcie, pretože v konečnom dôsledku tvoria nerozlučnú jednotu tak navzájom, ako aj s praktickou činnosťou človeka.

Ľudské poznanie sa rozvíjalo prostredníctvom pracovnej činnosti človeka, ktorá bola a je základom ľudskej existencie. Aj prírodu si človek osvojoval v procese práce. S touto praktickou činnosťou veľmi

úzko súvisel rozvoj myslenia, reči, rozvitie abstrakcie i ľudského tvorivého ducha. V praktickej činnosti človek nielen myslel, hovoril, ale aj poznával, lebo práca sa mu stávala nevyčerpatelným zdrojom nových poznatkov, ktoré ho nútili skúmať, experimentovať, myslieť. Schopnosť myslieť a poznávať znamenalo nesmierne veľa v celkovom vývoji človeka. Človek poznával, čo mu je treba, poznával svoje potreby a uspokojovaním svojich potrieb rozširoval si poznatky o svete, prírode, ktorá ho obklopovala. Poznanie stavalo pred prax určité životne závažné úlohy a ciele, prax ukazovala ľuďom konkrétne možnosti riešenia týchto úloh, pričom v praxi sa preverovala pravdivosť takto získaných poznatkov. V tejto jednote praxe a poznania sa zrodila a rozvíjala celá ľudská kultúra. Pritom si treba uvedomiť, že poznanie človeka sa formovalo nielen ako izolované poznanie sveta jednotlivými individuami, ale predovšetkým ako spoločenské poznanie, v ktorom sa zhromažďovala teoretická, výrobná i spoločenská skúsenosť. Bola to práca, ktorá nakoniec donútila človeka aj k spoločenskému kontaktu, pretože v neskoršom období človek odovzdával a súčasne aj získaval návyky a skúsenosti v práci. Práca a poznanie tvorili dva nerozlučné momenty procesu postupného rozvoja ľudskej spoločnosti.

Ľudské poznanie malo veľkú úlohu aj v procese vzniku morálnych noriem. Treba povedať, že pre prvobytné ľudské kolektívy ako isté organizované celky bolo nevyhnutné postupne si osvojovať tie vlastnosti, ktoré znamenali upevnenie sociálneho života týchto kolektívov. Poznávanie seba a druhých, mojich a ich schopností a záujmov na jednej strane a spoločenská potreba zosúladenia týchto záujmov a schopností na strane druhej sa stávalo nevyhnutným. V každodennej praktickej činnosti týchto prvobytných kolektívov sa na základe poznania ukazovalo, o ktoré vlastnosti ide. Geologické, archeologické, jazykovedné i etnografické dáta nám potvrdzujú, že osvojovanie týchto vlastností (fyzických i duševných) sa dialo cez sociálne normatívy. *V prijatých sociálnych normatívoch, v ktorých majú pôvod aj morálne normy, nastalo znovuosvojenie toho, čo sa formovalo v spoločenskej praxi ľudí tejto spoločnosti ako poznané a nevyhnutné.* Z archeologických výkopov strednej a neskorej mestskej doby (človek neandertálsky) môžeme usudzovať, že tu platili určité všeobecné pravidlá spoluzitia týchto ľudí, v ktorých môžeme nájsť zárodoky neskorších morálnych vzťahov. Tieto, aj keď živelne vznikajúce normatívy (živelné v tom zmysle, že nemali ešte konceptualistický charakter, ale boli len bezprostredným výrazom potreby tohto spoločenstva), ktoré zabezpečovali existenciu tejto spoločnosti, vyžadovali od jednotlivých členov kolektívu úctu k vodcovi, úctu a podrobenie sa starším, ochranu detí, nevyhnutnosť zachovávať pohrebné zvyky. V. F. Zybkovec vo svojej knihe *Pôvod mravnosti* [6, s. 62] podrobne zdôvodňuje vznik prvotných noriem u prvobytného ľudského stáda práve na základe archeologických

vykopávok. Požiadavka úcty k vodcovi vyplýva pre členov stáda z poznania, že vodca mal určité fyzické a rozumové schopnosti viesť stádo a organizovať jeho život, i keď samozrejme v počiatkoch tým najprimitívnejším spôsobom. Požiadavka úcty k starším vyplývala z prostého faktu, že títo ľudia mali v celom kolektíve najviac skúseností, najlepšie ovládali primitívne remeslá, vedeli poradiť a odovzdať rôzne pracovné návyky. Sovietsky filozof upozorňuje na vznik pohrebných obyčajov a na ich význam pre formovanie prvotných morálnych noriem. Smrť príslušníka prvobytného ľudského stáda nenechala príslušníkov tohto kolektívu ľahostajných k tejto situácii. Tým, že jeho telo bolo dané do určitej polohy (obyčajne sediacej), vyjadrila sa mu určitá úcta, fakt, že bol obklopený rôznymi predmetmi dennej potreby i zbraňami, mal znamenať pre neho pomoc žiť na onom svete aj ďalej. Z tohto môžeme usudzovať, že už v tomto vzdialenom období sa objavili prvýkrát v histórii ľudstva mravné vzťahy človeka k človeku. [6, s. 62]

Nízka úroveň poznania prvobytného i rodového človeka spôsobovala, že jeho život bol na každom kroku ohrozený. Musel neustále bojovať s prírodou, musel sa živiť, brániť. K tomu, aby v tomto boji obstál, musel byť fyzicky zdatný a do istej miery aj duševne bystrý. Na druhej strane život v rodovej občine ho nútil rešpektovať záujmy a ciele rodu, bojovať o jeho bezpečnosť. Vlastnosti ako sebaovládanie, vytrvalosť, húževnatosť, pevná vôľa začali tvoriť duchovný arzenál rodového človeka. Pretože tieto a ďalšie vlastnosti znamenali sebazáchovu, život, a to tak individua, ako aj kolektívu, je úsilie o ich upevnenie predovšetkým formou výchovy. Treba povedať, že výchova chlapcov v rodovej občine bola záležitosťou rodu a až v ďalšej historickej etape vývoja ľudskej spoločnosti (patriarchát) stáva sa záležitosťou rodiny. Výchova mladých v rodovej občine mala racionálny charakter, ktorý vyplýval z potrieb tejto spoločnosti. Bola postupne zameriavaná na osvojovanie si takých vlastností, ktoré najlepšie zodpovedali požiadavkám sociálneho života rodu, v istom zmysle jeho demokratickej štruktúre. Z tohto dôvodu je potom vysvetliteľné, prečo táto výchova mala aj určité humanistické zásady a východiská, ktoré stáli na takých princípoch, ako je kolektivizmus, bratstvo, rovnosť, vzájomná pomoc a pod. Táto výchova, ktorá bola predovšetkým zameraná na osvojeniu si kladných morálnych vlastností, nakoniec vyústila do iniciácie, zasvätenia. Nebudeme podrobne hovoriť o tom, čo všetko musel mladý chlapec podstúpiť prv, ako k iniciácii došlo. Bol to však celý rad odvážnych činov, ktoré musel vykonať a ktoré boli veľmi prísne hodnotené. V podstate iniciácia znamenala previerku tak fyzických, ako aj duševných vlastností a schopností individua. I keď celé zasvätenie malo nábožensko-mystický charakter, treba za touto náboženskou škrupinou vidieť úsilie rodu pokryť sociálne potreby svojho spoločenstva. Pokrytie týchto potrieb vznikom morálnych normatívov, ktoré vychovávali a regulovali

správanie indivíduí, bolo životnou otázkou rodu a je len samozrejmé, že našlo zakotvenie v najsilnejšom donucovacom prostriedku vtedajšej spoločnosti — v tabu.

Teoretických prístupov k problematike tabu existuje veľa: psychologický, psychiatrický, náboženský, z hľadiska ktorého sa tabu najčastejšie vysvetľuje, mystický a pod. Dokonca v mnohých prácach o prvotnopospolnej spoločnosti sa dočítame, že zdrojom tabu bola „svojrázna“ čarodejná sila. Aj keď je veľmi ťažké poukázať na zložitý proces formovania tohto primitívneho rodového vedomia, môžeme usudzovať, že to bola veľmi nízka úroveň poznania, myslenia, ktorá zahalila racionálne jadro systému tabu príkazov a zákazov do mystiky, mágie a náboženstva. Vo väčšine prípadov totiž všetky tabu príkazy a zákazy majú racionálny charakter a z hľadiska svojho obsahu sú totožné s právnymi a morálnymi normami. Súdiac podľa archeologických a etnografických materiálov, tabu malo významnú úlohu v živote prvotnopospolnej spoločnosti a keď odhliadneme od jeho nábožensko-mystického charakteru, v podstate regulovalo život tejto spoločnosti, a to život práve tak súkromný, ako aj rodový. Vo forme kategorických zákazov vystupovalo tabu v podobe noriem, ktoré ochraňovali exogamné manželstvo a tým aj danú štruktúru rodovej spoločnosti (matriarchát). Ochraňovalo a regulovalo aj ďalšie oblasti sociálneho života prvotnopospolnej spoločnosti: jej hospodársky život, duchovný a pod. Aj keď na tomto historickom stupni vývoja ľudskej spoločnosti nemožno ešte hovoriť v pravom slova zmysle o diferencovanom vedomí tejto spoločenskej formácie tak, ako sme na to už niekoľkokrát upozornili, domnievame sa, že by bolo značným zjednodušením vidieť celý mechanizmus regulácie života tejto spoločnosti len v tabu príkazoch a zákazoch. Vieme, že sa našli celé kódexy „hrdinských“ i „hanebných“ činov u kmeňa Aleutov (7, s. 51), ktoré nemali nábožensko-mystický, tabuový charakter. Spomínaný sovietsky filozof V. F. Zybkovec rozoznáva napr. tri oblasti života rodovej spoločnosti, ktoré sa zúčastňovali na vzniku morálnych noriem tejto spoločnosti:

1. Morálne normy vznikajúce z charakteru sociálnej štruktúry matriarchátu — kladný a vážený vzťah k žene, mravný vzťah k rodičom, ktorí sú už po matke známi, odklon od krvismilstva, hanblivosť atď.

2. Morálne normy podmienené kolektívnou prácou a kolektívnymi potrebami — kolektívizmus a priateľstvo, spoločné rozdeľovanie potravy, pohostinstvo.

3. Morálne normy podmienené prvotnými predstavami: mystika, mágia, náboženstvo: iniciácia, tabu, systém výchovy. (6, s. 75)

Nešlo teda vždy len o sociálne normatívy, ktoré mali mystickú podobu tabu. Boli tu aj normatívy, ktoré túto podobu nemali. „Ľudia si odovzdávali prvé pracovné skúsenosti, to znamená skúsenosti lovecké, pastierske, poľnohospodárske, liečebné, remeselné tak, že ich zhŕňali do pravidiel, noriem, ktoré odovzdávali ďalším pokoleniam a tieto pra-

vidlá utvrdzovali spoločenskými normami, prípadne rituálnymi obradmi, čím bola zosilnená ich účinnosť“ (8, s. 381), upozorňuje J. Popelová. Dnes je veľmi ťažko presne určiť, aké sociálne normatívy v ktorých oblastiach spoločenského života rodovej spoločnosti vznikali a domnievame sa, že toto presné vymedzenie nie je ani také podstatné. Podstatným však zostáva jednak to, že s hospodárskym a duchovným rozvojom rodovej spoločnosti vytvárajú sa väčšie možnosti pre vznik ďalších sociálnych normatívov ako reflexia spoločenského vedomia na rozvoj spoločenského bytia, pri ktorej sa postupne rozvíja a diferencuje i vlastné spoločenské vedomie, a jednak to, že sociálne normatívy prvotnopospolnej spoločnosti mali *donucovací* charakter. Tento ich charakter vyplýval zo skutočnosti, že väčšina týchto sociálnych normatívov brala na seba mystickú, magickú podobu, i keď vždy tomu tak nebolo. Preto aj väčšina z nich bola zakotvená v tabu. Avšak pravým zmyslom tohto ich zakotvenia v systéme tabu zákazov a príkazov bolo úsilie donútiť členov rodu k ich dodržiavaniu. Ak si uvedomíme, čo magické a mystické obrady a tabu príkazy a zákazy pre rodového človeka znamenali, pochopíme, že toto bol najoptimálnejší spôsob, ako zabezpečiť dodržiavanie týchto sociálnych normatívov. Súčasne to bol spôsob prirodzenej obrany rodovej spoločnosti, takýmto donucovacím mechanizmom sociálnej regulácie zabezpečila svoju ďalšiu existenciu. Takto sa vlastne potreby rodovej spoločnosti, poznané v praktickej činnosti tejto spoločnosti, ktoré brali na seba podobu sociálnych normatívov (i normatívov morálnych) prostredníctvom imperatívnej podoby (tabu) znovu vracali do praktického života tejto spoločnosti.

Na príklade prvotnopospolnej spoločnosti vidíme, že táto spoločnosť produkovala určité sociálne i morálne normy sama na základe poznania svojich potrieb. Morálne normy prostredníctvom svojej regulatívno-stimulatívnej funkcie vždy sledujú určitý spoločenský cieľ a majú za úlohu dopomôcť k jeho dosiahnutiu. A práve pre tieto zámery a ciele je morálna norma (ako aj každá iná napr. právna) pre každú spoločnosť nevyhnutná. Jej nevyhnutnosť je daná predovšetkým regulatívno-stimulatívnou funkciou, ktorú v živote spoločnosti plní.

Pri geneticko-gnozeologickej analýze morálnych noriem treba povedať niekoľko slov o závažnej otázke, ktorá sa vzťahuje na gnozeológiu morálky a ktorá môže objasniť proces vzniku morálnych noriem z logického hľadiska. Táto otázka patrí k veľmi diskutovaným otázkam súčasnej tak marxistickej, ako aj nemarxistickej etiky a v podstate sa pýta, či morálnym normám prislúcha alebo neprislúcha vlastnosť pravdivosti. Tento problém zaujíma tak etikov, ako aj logikov. Kým jedni popierajú pravdivosť morálnych noriem (Weinberger, Klaus, Gorski, Aichhorn) argumentujúc, že morálne normy nemajú poznávaciu funkciu, nezodpovedajú žiadnym objektívnym faktom, nemôžu byť verifikovateľné, druhí (Lazer, Šiškin, Mokrousov) im túto kvalitu priznávajú. Teoretickou posilou prvej orientácie je tvrdenie, že pravdivosť a nepravdivosť

je vlastnosťou len výrokových súdov. Predstavitelia druhej orientácie vychádzajú z analýzy poznávajúcej a regulujúcej funkcie morálnych noriem. Ak hlbšie analyzujeme otázku pravdivosti prípadne nepravdivosti morálnych noriem, súčasne s logickým aspektom tohto problému skúmame aj jeho genetický aspekt.

Precíznejšiu analýzu druhej orientácie a súčasne aj obhajobu pravdivosti morálnych noriem nám podáva sovietsky logik V. B. Kobljakov. Kobljakov upozorňuje, že definícia normy ako „morálnej potreby“, „ideálneho pravidla“ a jej logická štruktúra „Rob X — Nerob X“ nemohla vzniknúť náhodne, ale vždy mala určité sociálne príčiny. (9, s. 63) Dnes je už všeobecne známy fakt, ktorý je podložený etnografickými materiálmi, že napríklad v indiánskych primitívnych spoločnostiach neexistujú ešte normy v pravom slova zmysle, ale len kauzálnno-hypotetické súdy, ktoré regulujú správanie individua. Im zodpovedá logická forma „Ak urobíš X, dosiahneš Y.“

Bezprostredne prvotnou formou súdov, ktorá zväzovala výsledok poznania s ľudskými potrebami, boli súdy reflexie „X je užitočné“, z ktorých sa postupne vyčleňovali morálne súdy, aby odrážali a regulovali správanie človeka. (9, s. 65) Avšak s vývojom ľudskej spoločnosti sa citovo konkrétne myslenie pretváralo na rozumové a človek sa nemohol uspokojiť len s príčinnými vzťahmi, lebo tieto už nezodpovedali jeho úsiliu o plánovanie svojej činnosti. Tak postupne zo súdov reflexie vznikajú súdy nevyhnutnosti (kauzálnno-hypotetické) „Ak X tak Y“. Z poznania príčinných vzťahov a s nimi zviazaných súdov reflexie vyrastá činnosť zameraná na realizáciu pokrytia spoločenských potrieb. Tento vzťah medzi poznaním (súdy reflexie) a činnosťou a na ich základe vybudovaných predpokladaných výsledkoch našiel výraz v hypotetických súdoch. Preto obsah kauzálnno-hypotetických súdov možno chápať ako zárodok obsahu neskorších normatívnych pravidiel, v ktorých sa zachovali poznané a naplánované momenty. (9, s. 65) Avšak kauzálnno-hypotetické súdy sú svojím obsahom ohraničené, pretože v nich sa fixovali skôr individuálne, konkrétne činnosti človeka, to znamená, že tieto súdy sa neprezentovali abstraktnou, imperatívnou formou, ako sme tomu svedkami v neskorších obdobiach vývoja ľudského myslenia.

Na náš gnozeologicko-logický pohľad na konštituovanie morálnych noriem z hľadiska historického vývoja ľudského myslenia malo vplyv obdobie, v ktorom dochádzalo jednak k značnému kvalitatívnemu rozvoju spoločenskej činnosti, jednak ku vzniku tried. Kobljakov v tejto súvislosti poukazuje na to, že práve diktované záujmy vládnučích tried podmieňujú úsilie o mystifikáciu, anonymitu morálnych príkazov. Ľudské myslenie však nezostalo na úrovni kauzálnno-hypotetických súdov, ale urobilo kvalitatívny skok k hodnotovým súdom, ktoré sú logickou formou hodnotového poznania, pri ktorom predmet hodnotenia je vo vzťahu k našim potrebám. (9, s. 66) Práve pri hodnotových súdoch sa významne manifestuje úloha praxe v procese poznania, pretože v ohod-

notení predmetu je vyjadrený stupeň sociálneho významu tohto predmetu k spoločenským potrebám. „Výsledok poznania, vyjadrený vo forme hodnoty, stáva sa objektívnym obsahom normatívnej vety“ (9, s. 68) — prichádza k záveru Kobljakov.

Pri gnozeologicko-logickom aspekte konštituovania morálnych noriem treba si znovu uvedomiť zásadný fakt, že morálna norma logicky vyrastá zo súdov hodnôt, v ktorých je na základe spoločensko-praktickej činnosti človeka spoznaná spoločenská potreba, potreba regulovať morálne vzťahy daného spoločenstva. Poznaná spoločenská potreba sa postupne fixovala do súdov reflexie, kauzálnno-hypotetických a hodnotových, pričom obsah týchto súdov bol daný sociálnou praxou človeka.

Na záver našich úvah možno povedať, že zložitý proces vzniku morálnych noriem sa vždy uskutočňoval v spoločenských podmienkach, limitovaných historickým a ekonomickým stupňom rozvoja ľudskej spoločnosti, pričom geneticky sa viazal na sociálne potreby daného spoločenstva a gnozeologicky na poznanie pokryť tieto potreby formou morálnych požiadaviek alebo morálnych noriem, ktoré ako ideálne pravidlá mali dopomôcť k ďalšej existencii tohto spoločenstva. Morálna norma, v istom zmysle určitý ideál vyjadruje to, čo „má byť“, pričom toto „má byť“ musí vždy vychádzať z toho, čo „je“. Tento imperatív nemôže byť vytrhnutý z kontextu spoločenskej skutočnosti, izolovaný od toho, čo „je“, pretože by zostal len abstraktným postulátom. Pri vysvetľovaní celého zložitého procesu konštituovania sa každej morálnej normy musíme rešpektovať vzájomnú spätosť medzi týmito dvoma pólmi. To znamená, že proces vzniku morálnych noriem musíme hľadať v reálnej skutočnosti, pretože v konečných dôsledkoch táto skutočnosť zahŕňa v sebe možnosť toho, čo „má byť“, pričom morálna norma sa prostredníctvom svojej regulatívnej a stimulujúcej funkcie znovu vracia do tejto skutočnosti. Možnosť existencie morálnej normy je daná možnosťou vlastnej spoločenskej skutočnosti.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Filosoficko-ekonomické rukopisy. Praha 1961.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
3. MEDSEN, B. K.: Teorie motivace. Československá psychologie, 11, 1967, č. 2.
4. KRECH, D. a kol.: Človek v spoločnosti. Bratislava 1968.
5. BOKOROVÁ, V.: Sociálne psychologické aspekty ľudských potrieb v industriální spoločnosti. Československá psychologie, 11, č. 6.
6. ZYBKOVEC, V. F.: Froischoždenije nraŭstvennosti. Moskva 1974.
7. ANISIMOV, C. F.: Duchovnaja žizň pervobytnogo obščestva. Moskva 1966.
8. POPELOVÁ, J.: Filosofická problematika normy. Filosofický časopis, 1973, č. 3.
9. KOBLJAKOV, V. P.: O pravdivosti morálnych suždenij. Voprosy filosofii, 1968, č. 5.

Барбора Глазова

Проблематика возникновения и происхождения моральных норм в истории этики, философии и косвенно также в ряде других научных дисциплин вызвала возникновение многих теорий, пытавшихся самым разнообразным способом интерпретировать этот факт. На весь сложный процесс становления моральных норм оказывали влияние самые различные факторы, многие из которых ввиду общественно-исторических измерений раз становились доминантными, иногда полностью утрачивали свое значение. По существу, однако, весь этот процесс всегда был детерминирован двумя факторами: общественной потребностью и человеческим познанием.

В длительном и сложном процессе человеческого опредмечивания, освоения и оценки возникали самые разнообразные общественные потребности как сигналы практической деятельности людей. В интересах дальнейшего обеспечения существования данного сообщества эти общественные потребности закреплялись в качестве определенных требований, нормативов. В статье говорится о возникновении моральных и остальных социальных нормативов в родовом обществе, которые, несмотря на свой примитивный характер, выполняли функцию социальной регуляции этого сообщества. Прежде всего анализируется моральный аспект различных видов табу приказов и запретов. Однако бесспорным фактом остается то, что моральные нормативы, как и остальные социальные нормативы, генетически связаны с общественно-социальными потребностями данного сообщества.

Анализ процесса возникновения моральных нормативов был бы неполным и трудно объяснимым, если бы одновременно не анализировалась роль познания человека в этом процессе. Познание себя и других, своих и их способностей и интересов, с одной стороны, и общественная потребность в согласовании этих интересов и способностей, с другой, со временем становится для родового общества необходимостью. В принятых социальных нормативах родового общества, в которых берут свое начало и моральные нормы, настает переосвоение того, что формировалось в общественной практике людей этого общества как познанное и необходимое. Это переосвоение осуществляется в форме воспитания молодых в общине. Моральные и остальные социальные нормативы этого общества носили в значительной степени принудительный характер, который вытекал прежде всего из того, что в большинстве случаев эти нормативы были закреплены в системе табу приказов и запретов. Это был самый оптимальный и естественный способ обеспечения их соблюдения в этом обществе. Генетическая точка зрения данной проблемы подкреплена в настоящей статье и гносеологическо-логическим аспектом.

DER GENETISCH-GNOSEOLOGISCHER ASPEKT DER BILDUNG MORALISCHER NORMEN

Barbora Hlavová

Die Problematik der Bildung und des Ursprungs moralischer Normen hat in der Geschichte der Ethik, der Philosophie und nebenbei auch in der Geschichte anderer wissenschaftlicher Disziplinen zahlreiche Theorien hervorgerufen, die auf verschiedene Art und Weise versuchten, diese Tatsache zu interpretieren. Der gesamte kompli-

zierte Entstehungsprozess moralischer Normen wurde durch mannigfaltige Faktoren beeinflusst, von denen viele in Anbetracht gesellschaftlich-historischer Dimensionen manchmal zu Dominanten wurden, ein anderesmal wiederum ihre Bedeutung vollständig verloren. Wesentlich jedoch war dieser Prozess immer durch zwei Faktoren bestimmt: *durch gesellschaftliche Notwendigkeit und menschliche Erkenntnis.*

Im langwierigen und komplizierten Prozess der menschlichen Vergegenständlichung, Aneignung und Bewertung entstanden unterschiedliche gesellschaftliche Bedürfnisse als Signale der praktischen Tätigkeit der Menschen. Es lag im Interesse einer weiteren Sicherstellung der gegebenen Gemeinschaft, diese gesellschaftlichen Bedürfnisse zu bestimmten Anforderungen, Normativen zu fixieren. Die vorliegende Studie behandelt die Entstehung moralischer und anderer sozialer Normative im Rahmen der Urgesellschaft, welche trotz ihres primitiven Charakters die Funktion eines sozialen Regulativs dieser Gemeinschaft erfüllten. Untersucht wird vor allem der moralische Aspekt verschiedener tabuisierter Gebote und Verbote. Es bleibt jedoch unbestreitbar, dass moralische Normen, so wie auch andere soziale Normen genetisch mit den gesellschaftlich-sozialen Bedürfnissen der gegebenen Gemeinschaft verknüpft sind.

Eine Untersuchung des Entstehungsprozesses moralischer Normative wäre unvollständig und schwer zu erklären, sollte nicht zugleich auch die Rolle der menschlichen Erkenntnis in diesem Prozess untersucht werden. Für die Urgesellschaft wird die Selbsterkenntnis und die Erkenntnis der Anderen, der eigenen Fähigkeiten und Interessen, so wie auch der Fähigkeiten und Interessen der Anderen einerseits und andererseits die Harmonisierung dieser Interessen und Fähigkeiten zur Notwendigkeit. In den angenommenen sozialen Normen der Urgesellschaft, in denen auch die moralischen Normen ihren Ursprung haben, kommt es zu einer Wiederaneignung dessen, was sich in der gesellschaftlichen Praxis der Menschen dieser Gesellschaft als Erkanntes und Notwendiges gebildet hatte. Diese Wiederaneignung verläuft durch Erziehung der Jungen im Rahmen der Gemeinschaft. Die moralischen und sozialen Normen dieser Gesellschaft besaßen in bedeutendem Ausmass einen Zwangscharakter, der vor allem daraus folgte, dass diese Normen zumeist im System tabuisierter Gebote und Verbote verankert waren. Für diese Gesellschaft war es eine optimale und natürliche Art, die Respektierung dieser Gebote und Verbote sicherzustellen. Der genetische Gesichtspunkt dieses Problems wird in der vorliegenden Studie auch mit einem gnoseologisch-genetischen Aspekt belegt.